

Владимир Р. Поломац¹

Тамара Н. Лутовац

Филолошко-уметнички факултет

Универзитета у Крагујевцу

ДВА ПИСМА ТУРСКОГ СУЛТАНА МУРАТА II ДУБРОВНИКУ (ТЕКСТОЛОШКА И ЈЕЗИЧКА АНАЛИЗА)²

У раду се доноси издање текстова двају писама турског султана Мурата II Дубровнику из прве половине XV века, као и преглед њихових најважнијих језичких одлика са аспекта историјске дијалектологије. Најважнији резултати истраживања могу се свести на следеће: а) писма су писана старосрпским језиком у коме се налазе минимални трагови српскословенског језика; б) старосрпски језик писама изграђен је на основици југоисточних српских говора прве половине XV века; в) неколико маркантних фонетских и морфолошких одлика (/o/ и /e/ на месту некадашњег изговорног полугласника, аналитизам падежног система, свођење облика показних заменица јд. и мн. на један облик, употреба -ле у мн. м. р. радног глаголског придева) упућује на српско-македонско пограничје (призренско-јужноморавске и северномакедонске говоре) као дијалекатско исходиште писара писама.

Кључне речи: турски султан Мурат II, Дубровник, српска ћириличка писма, призренско-јужноморавски говори, северномакедонски говори.

1. Уводне напомене

Од турског султана Мурата II познато нам је до данас укупно пет писама на старосрпском језику упућених Дубровнику. Писма наводимо хронолошким редом: (1) Писмо којим од Дубровчана тражи да му врате град Сокол и земљу коју им је дао у залог (Једрене, 10. VII 1430. године) (у даљем тексту Ст. 811³); (2) Писмо којим Дубровчанима даје слободу да тргују по свој његовој земљи (Једрене, 6. XII 1430. године) (у даљем тексту Ст. 812); (3) Писмо којим Дубровчанима даје слободу да тргују по свој његовој земљи (6. XII 1430. године) (у даљем тексту Ст. 813); (4) Писмо Дубровчанима којим тражи да му врате град Клобук са жупом Врмом и Требиње са Лугом (9. VI 1431. године „на Чоку на планину”)

1 vladimir.polomac@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру научног пројекта *Историја српског језика* (178001) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Скраћеница упућује на број документа у издању Stojanović 1934.

(у даљем тексту Ст. 814); и (5) Писмо Дубровчанима којима се заклиње да ће им сачувати трговачке повластице уколико му буду верно доносили дарове (Једрене, фебруар 1442. године) (у даљем тексту Ст. 816).

Истраживање најважнијих фонетских и фонолошких особина помених писама – посебно континуаната стрп. /љ/ – проведено у Лутовац 2013 показало је да се ови документи могу разврстати у две групе: (а) Ст. 811 и Ст. 814 одликује екавизам, и (б) Ст. 812, Ст. 813 и Ст. 816 одликује (и)јекавизам. У предмету нашега рада налази се детаљнија текстолошка и језичка анализа екавских писама – Ст. 811 и Ст. 814. Сужавање предмета рада на ова два писма није предузето само с обзиром на већ примећене фонетске и фонолошке одлике, већ и с обзиром на њихов дипломатички статус. Док Ст. 811 и Ст. 814 представљају несумњиве оригинале, остала три се разликују по свом дипломатичком статусу – Ст. 812 представља оригинал, Ст. 813 службени превод грчког оригинала, а Ст. 816 препис начињен у Дубровнику (уп. Truhelka 1911: 6, 9–11).

Израда рада мотивисана је чињеницом да писма турског султана Мурата II, иако науци позната већ више од век и по (уп. издања текстова у Karano-Tvrtković 1840: 185–186, Miklošič 1858: 362–363, 409–411, Truhelka 1911: 4–11 и Stojanović 1934: 227–234), до данас нису ни издата на одговарајући начин, а камоли језички проучена. Није уосталом у нашој науци ништа боље ни стање проучености других старосрпских докумената турске канцеларије. Осим већ наведених издања текстова треба поменути и друга издања: Pavlović 1882: 115–117, Ivić 1909: 205–214, 1925: 133–140, Elezović 1931: 7–16, Radojčić 1953–1954: 343–367, Unbegaun 1975: 221–228, као и студију Kostić 1924, која разматра спољашње чиниоце употребе српског језика у дипломатској преписци XV–XVIII века у југоисточној Европи. Из новијег времена располажемо само напоменама о палеографским и правописним одликама једног броја докумената саопштеним у Đorđić 1991³: 163–170, као и неколиким општим напоменама, углавном на основу претходне литературе, саопштеним у Ivić 1988: 65–66, 92–93.

Наше истраживање предузето је са основним циљем да пружи оглед текстолошке и језичке анализе овог типа докумената како би се поставиле основе за целовитије истраживање графиције, правописа и језика, не само писама турског султана Мурата II, већ и других докумената турске канцеларије, што је и коначни наш циљ.

Издања текстова приређена су према моделу који је примењен у Mladenović 2003 и 2007, што значи да се у раду доноси издање текстова писама у оригиналној графицији (са освртом на ранија издања), затим транскрибовани и језички осавремењени текстови писама (са одговарајућим филолошким коментарима), као и фотографски снимци на којима је засновано истраживање (из фонда научног пројекта Историја српског језика Филозофског факултета у Новом Саду).

Разлике у односу на издање Љ. Стојановића (1934: 227–228): (а) графема *о* погрешно стоји на месту графеме *ω* у следећим примерима: *щ* 20, 21, 30, 32 (треба *щω* 20, 21, 30, 32); (б) уместо *прѣвкрашениць* 3 треба да стоји *прѣвкрашениць* 3; (в) пример *не ε 8* донели смо састављено *неε 8* будући да се овде ради о одричном облику 3. л. јд. през. (стсрп. *неје < нѣје*); (г) примере *съ всакницп* 11 и *с ваин* 12 исправили смо према оригиналу у *съ всакницъ* 11 и *с ваин* 12; (д) пример *съда* 13 исправили смо према оригиналу у *седа* 13; (ђ) у примеру *пвстнхъ* 30 (како је у оригиналу) Стојановић изоставља полугласнички знак: *пвстнх* 30.

Све примере у којима се на крају речи налази надметнути сугласник сматрали смо скраћеницама, те смо у складу са тим, у овим позицијама у нашем издању редовно реконструисали финални полугласнички знак: *цврат[ъ]* 1, *мног(о)племеннѣм[ъ]* 2, *мношгоупоттениць* 2, *всех[ъ]* 6, *молах[ъ]* 6, *землах[ъ]* 7, *вас[ъ]* 8, *дошєл[ъ]* 9, *чхх[ъ]* 13, *град[ъ]* 14, 31, *вас[ъ]* 21, *грєх[ъ]* 29, *радосав[ъ]* 32.

Скраћеницу *чѣкъ* 8, 19 разрешили смо као *ч(ло)в(є)къ* 8, 19, у ослонцу на бројне примере у којима се на месту стсрп. /ѣ/ у писму налази /e/ (в. т. 2.2).

У примеру *{вєл}никаго* 1 оштећени текст је реконструисан према Стојановићевом издању, док је у примеру *мно{го}поттениць* 2 у стреластим заградама реконструисан очигледно испуштен слог у оригиналу документа.

При крају 32. реда документа писар је накнадно написао део текста над редом: *воєвода радосав[ъ]*, што је у нашем издању спуштено у ред. У истом реду писар је највероватније погрешно употребио заменички облик *щω ε вилъ в вашъ заложилъ воєвода радосав[ъ]* (треба *щω ε вилъ в васъ заложилъ воєвода радосав[ъ]*, уп. и Truhelka 1911: 5).

2.2. Транслићерисани и тѣранскрибовани тѣкстѣ

Од великога господара и великога амуре султана Мурат бега, ¹² многоплеменитом и многопоштеним, премудром и преу¹³крашеним кнезем и властелом дубровчано¹⁴м, многочесно љубовно поздрављеније и радованије.

¹⁵Да приме племенство ви како поштени властели, да, да ¹⁶ буде вѣдому вашему племенству јере ви по всех мојах зе¹⁷мљах ходите тер тргујете, и што ви је потребно од ¹⁸ моју земљу все имате, а од вас нигдар человек неје до¹⁹шел да поздравѣ господство ми и да ме види да учинимо позна¹⁰није међу себе и да имамо добро пријатељство. Да, ¹¹много се чуду како с всаким господарем што су сумеђници ¹² с вами имате познаније, а господство ми познаније с вами не ¹³ имам ни ви со мноу.

Седа чух како сте пошли да зи¹⁴ћете град на, мому верному и препоштеному војево¹⁵ду Радославу, земљу. И он вам зашто ви не оставил, ¹⁶ пошле сте, тер му сте лозија исекли и жита затрили, ¹⁷ и ину велику штету учинили.

Да, такој да знате, ¹⁸ несте њему ниједну штету учиниле ну мене учинисте је¹⁹ре он јест мој человек и мене плаћа данок за тем. ²⁰ Пишу вам, штету што му сте учиниле да платите, ²¹ а земљу што му држите, вратете му опет. А од вас ²² не де дођу добри властели, да се стане с војеводе Радо²³сава

људи очи на очи, да видимо међу вам што је право |²⁴ и да учинимо с вама пријатељство, како да знам да ви хра|²⁵ну од непријатеље. Ако ли ви не дођу поклисијари што |²⁶ да станете с људми војвода Радосава, такој да знате |²⁷ дати ћу војске велике да дођут да запале земљу што |²⁸ је на двор из града и да ви посекут овоће все, паче и да |²⁹ затворе и град, да, да не буде грех до мене. За тем |³⁰ пустих мога верна властелина Карача да што узрече ваше|³¹ му племенству да верујете њему. Ну град Сокол и |³² села и земљи што је бил у вас заложил војвода Радосав да му вратите |³³ опет. И Бог ви весели. |³⁴ Месеца јулија ден 10. на Адријанопољу ва лето 1430.

Графему *ѣ* употребљену на етимолошком месту у веома малом броју примера (искључиво у лигатури *рѣ: рѣмвдрѣмь* 2, *рѣвкврашеннимь* 3 и *рѣпчотенномь* 14) прочитали смо екавски у складу са бројним другим примерима у којима је потврђен екавизам: *мног(о)племеннемь* 1 (дат. мн.), *всехь* 6 (лок. мн.), *потрєвно* 7, *нєє* 8 (3. л. јд. през.), *верномь* 14, *нєстє* 17 (2. л. мн. през.), *мнє* 18, 19, *тємь* 19, 29 (инстр. јд.), *вратєтє* 21 (2. л. мн. императива), *грєхь* 29, *кєрна* 30, *мєс(є)ца* 34, *лєто* 34. Екавски смо прочитали и графему у у примерима у којима је написана на месту етимолошког /e/: *амнрѣ* 1 (ст-срп. *амнр*, ген. јд.), *єрѣ* 6, *єрѣ* 18. Икавизам карактеристичан за ијекавске говоре забележен је само у једном примеру: *тєр мѣ стє лозниа нсєклн·н жнта затрлн* 16 (уп. стсл. *затрѣти*).

У писму нису забележени примери писања полугласничког знака на месту некадашњег изговорног полугласника. На месту овога гласа налази се само у једном примеру српскословенски рефлекс /a/: *ка лєто ѡ̄ 81* 34, док се у знатно већем броју примера налазе континуанти /o/ и /e/: *мног(о)чєстн* 1, *со мномь* 13, *нєє дошель* 8/9 (3. л. јд. перф.), *сєда* 13 (стсрп. *сѣда*), *данокь* 20, *дєнь ·1·* 34.

Сугласничке групе *-т-т-*, *-стн-* и *-кѣд-* прочитане су као *-шиш-*, *-сн-* и *-ѣг-*: *мношгоупчотеннимь* 2, *пчтєнн* 5, *рѣпчотенномь* 14, *чтєтѣ* 17; *мног(о)чєстн* 4; *ннкѣдарь* 8, у складу са старосрпским фонетизмом овога периода. У складу са истим овом начелом прочитан је и пример са удвојеним сугласничким графемама *нсєклн* 16 [исекли 16].

2.3. Језички осавремењени *ѣексѣ*

Од великога господара и великога амире султана Мурат бега многоплеменитим и многопоштеним, премудрим и преукрашеним кнезовима и властелинима Дубровчанима, многочасни љубазни поздрави и изрази радовања.

Нека Ваше племенство прими, као и поштени властелини, да, да буде знано Вашему племенству јер Ви по мојим земљама ходите и тргујете, и што Вам је потребно од моје земље све имате, а од Вас никад човек није дошао да поздрави моје господство и да ме види, да се међусобно упознамо и да будемо пријатељи. Да, много се чудим како се познајете са сваким господаром с ким сте сумеђници, а моје господство се са Вама не познаје, ни Ви са мном.

Сада чух како сте пошли да зидате град на земљи мога вернога и препоштенога војводе Радосава. И зато што Вам он то није допустио, пошли сте, те сте му виноград исекли и жито затрли, и другу велику штету учинили.

Да, тако да знате, нисте њему ниједну штету учинили већ сте је учинили мени, јер је он мој поданик и мени плаћа данак за то. Пишем Вам, штету што сте му учинили да платите, а земљу што му држите, вратите му опет. А од Вас ако не дођу добри властелини да се састану очи у очи са људима војводе Радосава, да видимо шта је међу Вама право и да учинимо с Вама пријатељство, како да знам да Вас чувам од непријатеља. Ако ли Вам не дођу поклицари који треба да се састану са људима војводе Радосава, тако да знате: послаћу војске велике да дођу да запале земљу која је око града и да Вам посеку воће, такође и да затворе град, да, да не буде мој грех.

Затим пустих мога вернога властелина Карача да верујете њему све што буде рекао Вашему племенству. И град Сокол и села и земљу коју је у Вас заложио војвода Радосав, да му вратите опет.

И Бог нека вас весели.

10. јула у Адријанопољу у лето 1430.

Просопографски подаци: турски султан Мурат II, в. ESN 2008: 707; војвода Радослав Павловић, в. Ivić 1907a: 1–32, 1907b: 24–48; Карач – властелин султана Мурата II, није нам познат из других извора.

Установе и важнији термини: *амира* – арап. *āmīr*, заповједник, старјешина (уп. Škaljić 1966: 94), титула османских владара (уп. Leksikon 1999: 11); *беџ* – титула у Османском царству са основним значењем: господин, господар (уп. Leksikon 1999: 135–136); *војвода* – титула угледне босанске властеле (уп. Leksikon 1999: 96); *поклисијари* – грч. *αποκρισιάρης*, у вези са *απόκρισις*, одговор; посланик, дипломатски посредник, преговарач (уп. RJA X: 516, Leksikon 1999: 538–539); *сумеђници* – међашници, граничари (уп. RJA XVI: 938).

Топонимија: *Адријанопољ* – Једрене, град у Турској, тур. *Edirne*, грч. *Ἀδριανούπολη* (уп. RJA IV: 560); *Сокол* – тврђава у насељу Дунаве у Конавлима, око 40 км југоисточно од Дубровника, у близини тремеђе Хрватске, Црне Горе и Босне и Херцеговине; уп. потврде у у другим старосрпским повељама у RJA XV: 891.

3. *Сш. 814*

3.1. *Издање у оригиналној графици*

Овим писмом султан Мурат II обавештава дубровачког кнеза и властелу да ће послати Али-бега да узме од Радослава Павловића град Клубук са жупом Врмом, Требиње са Лугом.

Оригинал издат 9. јуна 1431. године „на Чоку на планину” на хартији димензија 39x13cm. Текст распоређен у 19 редова. Тугра долази између трећег и четвртог реда: Мурат хан, да га Бог сачува (уп. Truhelka 1911: 7).

Ранија издања: Truhelka 1911: 6–7, Stojanović 1934: 231. Издање на основу снимка из фонда пројекта Историја српског језика Филозофског факултета у Новом Саду (прилог 2).

: оѡд[ъ] великога господара и великога амирѣ |² свѣлтан[а]. мѣратъ бега. много плѣмѣ|³ нитоѡмъ. и мѣдроѡмъ и въсекоѡ честн до|⁴ стонноѡмъ. кнезъ градъ двѣровѣчькоѡмъ. |⁵ и властелоѡмъ. много поздравлѣннѣ и херѣтн|⁶ саниѣ да има племѣнитѣство ви. оѡд[ъ] господ|⁷ ства ми. да ѡзнаѣ плѣмѣнитѣство ви, ерѣ посла |⁸ господство ми многоверѣнога склѡв[а] ми |⁹ али бега. како да ѡзметѣ оѡд[ъ] радослава оѡд[ъ] |¹⁰ павловникѡ таѡ градѡвн. клѡбѡкъ. и жѡ|¹¹ помѣ коѡ се зѡве врѣмѣ. и трѣбнѣ с ѡгго|¹² мѣ заѣдно. и въса колнко пишѣ мѣста. |¹³ и землю. ѡ заклетнѣ цю сло ѡчнннѡ. и |¹⁴ нарѡчнхидѡ нѣмѣ рѣтн. склѡвъ ми али бѣгъ. |¹⁵ да за колнко ви кѣ рекн. да га верѣте и |¹⁶ пославшннѣ, и б(ог)ъ ви веселнтѣ :- |¹⁷ месеца нѡна. ѣ д(ѣ)нѣ. |¹⁸ нѣ ѣ. |¹⁹ на чѡкѡ. на плѡнннѣ:-

Разлике према издању Љ. Стојановића: (а) уместо *господар* 1 треба да стоји *господара* 1; (б) уместо *свѣлтан* 2 треба *свѣлтан[а]* 2 (на снимку се види танко јер, а финално *а* је реконструисано будући да је слово и написано над редом, па представља ознаку скраћивања); (в) уместо *честн* 3 треба *честн* 3; (г) уместо *дѣровѣчькоѡмъ* 4 треба *дѣровѣчькоѡ* 4; (д) уместо *властелоѡ* 5 треба *властелоѡмъ* 5; (ђ) пример *склѡв* 8 прочитали смо као *склѡв[а]* 8, с обзиром на чињеницу да се финално надредно *в* може схватити као ознака скраћивања.

Посебан коментар захтева пример *господство стѡ* ми 8, у коме се огледа очигледна писарска грешка, што је у нашем издању исправљено: *господство* ми 8.

Скраћеницу *дѣнѣ* 17 разрешили смо као *д(ѣ)нѣ* у ослонцу на друге примере у којима се на месту изговорног полугласника налази /в/ (в. т. 3.2).

Година издања исписана је у виду монограма. Ћ. Трухелка (1911: 7) износи претпоставку да се овде можда крије година *ѡѡѡ*. Исти аутор (Truhelka 1911: 7) писмо датира на основу других докумената Дубровачког архива: „Za datiranje ove listine služe ovi momenti, vagjeni iz spisa dubrovačke arkive: 9. decembra 1430. pisali su dubrovački poklisari na Porti u Dubrovnik, da su veziri zaključili slati Alibega haznadara u Dubrovnik; 6. januara 1431. godine bijaše Alibeg već na Drini, 22. januara u Dubrovniku. Po drugi put dolazi Alibeg u julu 1431. u Dubrovnik. Consilium Rogatorum 21. jula 1431. opširno raspravlja o njegovom dolasku i dočeku. 22–25. jula raspravlja se opširno sa Alibegom radi njegove misije a 26. jula zaključí vijeće darovati Alibegu 2000 dukata, ako im on, prema carevoj darovnici osobno predade župe i grad Klobuk. Prema tome izdana je gornja povelja god. 1431.”

3.2. Транскрибовани и шранслиштерисани шексѡ

Од великога господара и великога амуре |² султана Мурат бега много племе|³ нитому и мудрому, всекој чести до|⁴ стојному, кнезу, граду дубровечкому |⁵ и властелом много поздрављеније и херети|⁶ саније да има племѣнитѣство ви од господ|⁷ ства ми.

Да узнаје племенитство ви јере посла |⁸ господство ми многовернога склава ми |⁹ Али бега како да узмет од Радослава од |¹⁰ Павловића тај градови Клобук и жу|¹¹пом која се зове Врем и Требиње с Луго|¹²м заједно и сва колико пише места |¹³ и земљу у заклетоје што смо учинили.

И |¹⁴ наручимо им речи склаву ми Али бегу |¹⁵ да за колико ви ће рећи да га верујете и |¹⁶ послушити.

И Бог ви веселит.

|¹⁷ Месеца ијуна 5. ден, |¹⁸ ... |¹⁹ на Чоку, на планину.

Писмо смо прочитали екавски у ослонцу на бројне примере са /e/ на етимолошком месту стсрп. /ѣ/: многовернога 8, места 12, рѣти 14, рѣки 15, вервѣте 15, месеца 17. О екавизму сведоче и примери употребе графеме ѣ на месту етимолошког /e/: адирѣ 1, плѣмнитома 2, херѣтисание 5, ерѣ 7, пишѣ 12 (3. л. јд. през.), кѣ 15 (3. л. јд. през.). У малобројним примерима употребљена је графема ѣ на етимолошком месту (најчешће у лигатури рѣ): врѣмь 11, трѣбнѣ 11, поздрављѣннѣ 5.

Ни у овом писму нису забележени примери употребе полугласничког знака на месту некадашњег изговорног полугласника. У три примера забележена је промена /ъ/ > /e/: вѣскон 3, чѣсти 3, двѣровѣчькома 4, а у једном примеру и /ъ/ > /a/: тан (акуз. јд. м. р.). У српскословенским примерима вѣскон 3 и вѣа 12 определили смо се за читање [всекој] и [вса], иако ни читање [васекој] и [васа] не би било погрешно.

3.3. Језички осавремењени текст писма

Од великог господара и великог султана Мурат бега многоплеменитом и мудром, сваке части достојном кнезу, граду Дубровнику и властелинима, много поздрава и херетисанија од мога господства.

Да зна ваше племенство јер посла моје господство многоверног ми роба Али-бега да узме од Радослава Павловића те градове, Клобук и жупу која се зове Врем и Требиње са Лугом заједно и сва места колико пише и земљу у заклетоје што смо учинили. Наручисмо им да кажу мом робу Али-бегу, верујте му и послушајте га. И Бог вас веселио. Месеца јуна, пети дан, на Чоку, на планину.

Проспографски подаци: Мурат II – в. т. 2.3; Радослав Павловић – в. т. 2.3; Али-бег – хазнадар султана Мурата II, за друге помене у старосрпским изворима в. т. 3.1.

Установе и важнији термини: *амира* – в. т. 2.3; *беѣ* – в. т. 2.3; *херетисаније* – поздрав, грч. χερетισω, поздрављати (уп. RJA III: 594, Vasmer 1944: 63); *склав* – султанов роб у Османском царству (уп. Leksikon 1999: 671–672).

Топонимија: *Клобук* – средњовековни град у близини Требиња, на граници Херцеговине и Црне Горе (уп. Leksikon 2010: 127–128); *Врем* – у другим старосрпским изворима Врм (уп. RJA XXI: 524), средњовековни град и жупа у околини Требиња, данас област Корјенићи (уп. Šobajić 1964); *Требиње* – град у Херцеговини (уп. Tošić 1998: 13–63, посебно 44);

Луѓ – село и мања област у близини Требиња (уп. Тошић 1998: 42–44); Чока планина – нејасно.

4. *Најомене о језику писама са аспекти историјске дијалектологије*

Оба анализирана писма писана су старосрпским језиком у коме се налазе само малобројни трагови српскословенског језика. Српскословенским особинама могу се сматрати: а) пример са наставком *-аџо* у ген. јд. придева: {вєл}нкаго Ст. 811: 1 (уп. многобројније старосрпске примере: вєлнкаго Ст. 811: 1, мога Ст. 811: 30; вєлнкаго Ст. 814: 1x2, многовєрњога Ст. 814: 8), б) примери са фонетизмом *вс-* у облицима заменица: по вєсѣ(ѣ) Ст. 811: 6, вєѣ Ст. 811: 8, 28, сѣ вєскнѣ Ст. 811: 11, вєскон Ст. 814: 4, вєса Ст. 814: 12; в) примери са формантом *-т* у облицима 3. л. јд. и мн. презента⁵: догѣтъ Ст. 811: 27, посєкѣтъ Ст. 811: 28 (3. л. мн.), вѣмєтъ Ст. 814: 9, вєслнтѣ Ст. 814: 16 (3. л. јд.) (уп. многобројније старосрпске примере: прннѣ Ст. 811: 5, вѣдѣ Ст. 811: 6, 29, вѣдн Ст. 811: 9, плакѣ Ст. 811: 19, нѣдѣ Ст. 814: 6, вѣнѣ Ст. 814: 7, пншѣ Ст. 814: 12 (3. л. јд.), догѣ 22, 25 (3. л. мн.)), и г) пример са српскословенском вокализацијом полугласника у предлогу: ва лето Ст. 811: 34.

Примери екавизама наведени у т. 2.2. и 3.2. упућују на то да је старосрпски језик испитиваних писама изграђен је на основици српских југоисточних говора XV века. На ову дијалекатску основицу посебно добро упућују примери екавизма у низу морфолошких категорија: (а) у дат. јд. личне заменице 1. лица: мнѣ Ст. 811: 18, 19 (уп. *мене* у савременим призренско-јужноморавским и косовско-ресавским говорима у Ivić 2009: 167); (б) у инстр. јд. и дат. мн. заменица и придева: за тѣмѣ Ст. 811: 19, 20 (инстр. јд.), мног(о)плѣмѣнтѣм(ѣ) Ст. 811: 2, прѣмѣдрѣмѣ Ст. 811: 2 (дат. мн.) (за овакве облике у призренско-јужноморавским и косовско-ресавским и говорима уп. Remetić 1996: 492, 494, 496, Mladenović 2010: 277–280, 333–338, Ivić 1994: 223, 2002: 9, 2009: 65); интересантно је да се у истом контексту јављају и новији облици мно{го}пѣтѣнѣм(ѣ) Ст. 811: 2 и прѣвкрѣшѣнѣмѣ Ст. 811: 2/3; (в) у одричним облицима презента глагола кѣмѣ: нѣѣ Ст. 811: 8 (3. л. јд.) и нѣтѣ Ст. 811: 17 (2. л. мн.) (за примере овога типа у говорима призренско-јужноморавског и косовско-ресавског дијалекта уп. Ivić 2009: 167); (г) у 2. л. мн. императива: а зѣмлю цѣмѣ дрѣжнтѣ вѣратѣтѣ мѣ шпѣтъ Ст. 811: 20 (ова особина заједничка је делу говора призренско-тимочке дијалекатске области и бугарском и македонском језику, уп. Ivić 2009: 155). У погледу ових црта испитивана писма у великој мери се поклапају са стањем повеља и писама средњовековне Деспотовине (уп. Polomas 2012a: 135–137, 2012b: 345–346). Један забележени икавски пример може бити последица прилагођавања према језику адресата, али и контакта са другим писарима султанове канцеларије.

5 Већим бројем примера и разноврснијим категоријама у којима се јављају анализирана писма знатно се разликују од повеља и писама са територије средњовековне Деспотовине (уп. Polomas 2013).

Један број маркантних фонетских и морфолошки особина писама сведочи о диференцијацији косовско-ресавског и призренско-јужноморавског дијалекта у овом периоду, али и о дијалекатској припадности писарâ писама.

Посебан коментар најпре заслужују примери /o/ и /e/ на месту некадашег изговорног полугласника, наведени у т. 2.2. и 3.2. Примере *мног(о)честно* Ст. 811: 1, *љубовно* Ст. 811: 4, *честн* Ст. 814: 3 нисмо сматрали релевантним за процену дијалекатске припадности писарâ будући да се у њима вероватно огледа књишки утицај. Остали примери: *не̄е дошел(ь)* Ст. 811: 8/9 (3. л. јд. перф.), *се̄да* Ст. 811: 13 (стсрп. *съда*), *со мно̄мь* Ст. 811: 13, *де̄нь ·Г·* Ст. 811: 34, *двѣровѣцько̄мь* Ст. 814: 4 – несумњиво упућују на то да су писари писама припадали дијалекту који су одликовали македонски континуанти некадашег изговорног полугласника. С обзиром на чињеницу да у писмима нису забележене друге ексклузивне западномакедонске или централномакедонске особине, а на супрот бројним цртама које раздвајају ове говоре од штокавских: нпр. редовно /y/ на месту назала задњег реда, редовно /y/ на месту иницијалне групе **vъ*, епентетско л у примерима типа *земља*, наставци без форманта *-ӣ* у 3. л. јд. и мн. презента, наставак *-мо* у 1. л. мн. презента – највероватнија је претпоставка да су писари припадали северномакедонским говорима, који су са говорима призренско-јужноморавског дијалекта везани великим бројем заједничких изоглоса (уп. Ivić 20016: 156–158, 2009: 161–162). За нашу расправу је од највеће важности чињеница да савремене северномакедонске говоре одликује редовно присуство континуаната /o/ и /e/ у афиксалним морфемама, веома ретко и у корену речи, у коме се по правилу налази континуант /a/ (уп. Vidoeski 2007: 80–81). Присуство континуаната /o/ и /e/ одликује и говор Сретечке жупе (уп. Pavlović 1939: 53–58). Потпуно поклапање са северномакедонским стањем показују примери континуаната полугласника у Ст. 814: у корену *тин* 11 (ном. јд. показне заменице), у афиксима /e/: *двѣровѣцько̄мь* 4. За нијансу је другачије у Ст. 811: у корену налазимо /e/ у примерима *се̄да* 13 (стсрп. *съда*), *де̄нь ·Г·* 34, док се у афиксима налазе и /o/ и /e/: *со мно̄мь* 13, *не̄е дошел(ь)* 8/9 (3. л. јд. перф.), *данокъ* 20. Интересантно је да писар Ст. 811 употребљава штокавски континуант /a/ само у клишеизираној датумској формули у духу српскословенског језика: *ва лето ѧ̄ 871 34*.

За процену дијалекатске припадности писарâ писама од посебног значаја је и стање слоготворног л и л на крају слога. Наша писма у погледу ове две црте не доносе релевантне податке. У Ст. 814 нема примера у којима би се очекивало слоготворно л или л на крају слога. У Ст. 811 налазе се само примери у којима је л на крају слога очувано: *не̄е дошел(ь)* 8/9, *оставнль* 15, *соколъ* 31, *заложиль* 32.

Претпоставку о српско-македонском пограничју као дијалекатском исходишту писарâ подупиру и морфолошке одлике језика писама. Од највећег значаја је чињеница да су у оба писма потврђени примери аналитизма падежног система: а) потврђен је општи падеж именица и прис-

војних заменица у Ст. 811: одъ мѡхъ землю 7/8, како да знамъ да вѣ хранѣ одъ непрѣнѣтелѣ 24/25, али и б) примери неразликовања падежа места од падежа правца: да знгѣте град[ъ] на мѡмѡхъ верномѡхъ и прѣпочтѣнномѡхъ мѡнъ воеводѡхъ радославѡхъ землю. Ст. 811: 13/14/15, мес(е)ца иванѡхъ день Ѡ на адрианѡпольѣ ва лето Ѡ 8Ѡ Ст. 811: 34, месеца нѡна Ѡ д(е)нь. Ѡ на чокѡхъ на планинѡхъ:- Ст. 814: 17/18/19⁶. Од посебног значаја су и примери употребе наставка *-ле* уместо *-ли* у множини радног глаголског придева: пошлѣ стѣ тер мѡхъ стѣ лѡзѡнѡхъ нссекѡнѡхъ и жѡтѡ зѡтрѡнѡнѡхъ и нѡнѡхъ велѡкѡхъ Ѡтѣтѡхъ ѡчѡнѡнѡнѡхъ Ст. 811: 16/17, Ѡтѣтѡхъ ѡѡ мѡхъ стѣ ѡчѡнѡнѡнѡхъ Ст. 811: 20⁷. У Ст. 814 ова особина није заступљена: ѡ заклетѡнѡхъ ѡѡ мѡхъ ѡчѡнѡнѡнѡхъ 13. Македонски утицај може представљати и неразликовање облика јединине и множине показних заменица у примеру како да взѡметѣ ѡд[ъ] радослава ѡд[ъ] пѡвловѡнѡкѡ тѡнъ градѡвѡнѡхъ кѡлѡвѡкѡхъ и жѡпомѣ кѡѡ се зѡве вѡрѣмѡхъ и трѣбѡнѡнѡхъ с ѡгѡмѡмъ зѡкѡдѡнѡ. Ст. 814: 10/11/12 (ова је особина посведочена и у северношарпланинским говорима (горанском, прекокамском и сретечком) на југозападу Косова и Метохије (уп. Mladenović 2010: 232–232).

На крају, посебан коментар заслужују и неке особине народног језика које немају ужи дијалекатски значај, али сведоче о „ходу историје језика као целине, или историје већих дијалекатских формација” (уп. Ivić 2001a: 138). У Ст. 811 забележени су покретни вокали: по всѡх[ъ] мѡѡх[ъ] земѡлѡх[ъ] ходѡте тер трѡгѡвѡте 6/7, пошлѣ стѣ тер мѡхъ стѣ лѡзѡнѡхъ нссекѡнѡхъ 16, а одъ вѡс[ъ]. нѡнѡкѡдарѣ Ѡ(лѡ)в(е)кѣ нѡѣ дошѡл[ъ] 8/9. У истом писму забележен је пример мешања дат. и инстр. мн. заменица: да вѡдѡнѡмѡ мѡгѡ вѡмѡ ѡѡ ѣ правѡ 23 (уп. да ѡчѡнѡнѡнѡ ѣ вѡдѡнѡ 23), што сведочи о процесу реструктурирања множинских падежа након губљења двојине. Двојаки наставци забележени су у 1. л. мн. презентѡ: како да знамѣ да вѣ хранѣ одъ непрѣнѣтелѣ. Ст. 811: 24/25, зѡ темѣ пѡнѡхъ Ст. 811: 19/20, а наставѡк *-хмо* у у 1. л. мн. аористѡ: и нарѡчѡнѡмѡ нѡмѡ рѡѡн Ст. 814: 13/14.

У односу на повеље и писма средњовековне Деспотовине (уп. Polomas 2011), у испитиваним документима забележено је знатно веће присуство одлика старосрпског вернакуларѡ, што се може објаснити световним карактером писама, али и удаљеношћу султанѡве канцеларије од најважнијих центара наше средњовековне писменѡсти. Наведене језичке одлике несумњиво упућују на значај и неопходност даљих истраживања докуменѡтѡ насталих у канцеларијама турских султана и обласних господара, како за историју наше писменѡсти уопште, тако и за нашу историјску дијалектологију.

6 Већим бројем примера и разноврснијим категоријама у којима се јављају анализиранѡ истраживана писма знатно се разликују од повеља и писама са територије средњовековне Деспотовине (уп. Polomas 2013).

7 Ову особину која заузима сразмено ширѡк ареал у оквиру призренско-тимѡчке дијалекатске области, П. Ивић (2009: 162) објашњава утицајем македонског језика, а допушта и могућност да је она раширена миграцијама са македонског тѡла.

Литература

- Videoski 2007: Božidar Videoski, *Dijalektologija na makedonskiot jazik*, Skopje: Filološki fakultet „Blaže Koneski”.
- Đorđić 1991³: Petar Đorđić, *Istorija srpske ćirilice*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991. godine (treće izdanje)
- Elezović 1931: Gliša Elezović, *Tursko-srpski spomenici Dubrovačkog arhiva*, Južnoslovenski filolog XI, 7–88.
- ESN 2008: R. Ljušić (ur.), *Enciklopedija srpskog naroda*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Ivić 1907: Aleksa Ivić, *Radoslav Pavlović veliki vojvoda bosanski*, Letopis Matice srpske 245, 1–32.
- Ivić 1907: Aleksa Ivić, *Radoslav Pavlović veliki vojvoda bosanski*, Letopis Matice srpske 246, 24–48.
- Ivić 1909: Aleksa Ivić, *Neue cyrillische Urkunden aus der Wiener Archiven*, Archiv für slavische Philologie XXX, 205–214.
- Ivić 1925: Aleksa Ivić, *Šest srpskih pisama iz šesnaestog stoleća*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor V, 133–140.
- Ivić 1988: Pavle Ivić, *Pregled istorije srpskog jezika*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad/Sremski Karlovci.
- Ivić 1994: Pavle Ivić, *Srpskohrvatski dijalekti. Njihova struktura i razvoj*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ivić 2001a: Pavle Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ivić 2001b: Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ivić 2009: Pavle Ivić, *Srpski dijalekti i njihova klasifikacija*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Karano-Tvrtković 1840: Pavle Karano-Tvrtković, *Srbskii spomenicy*, Beograd.
- Kostić 1924: Mita Kostić, *Srpski jezik kao diplomatski jezik jugoistočne Evrope XV–XVIII veka*, Skopje: Štamparija i knjigoveznica Stara Srbija.
- Leksikon 1999: S. Čirković i R. Mihaljčić (ur.), *Leksikon srpskog srednjeg veka*, Beograd: Knowledge.
- Leksikon 2010: S. Mišić (ur.), *Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lutovac 2013: Tamara Lutovac, *Fonetske i fonološke odlike jezika pisama turskog sultana Murata II Dubrovniku (neobjavljen master rad)*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Miklošič 1858: Fr. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Edit Fr. Miklosich, Vienna.
- Mladenović 2003: Aleksandar Mladenović, *Povelje kneza Lazara*, Beograd: Čigoja štampa.
- Mladenović 2007: Aleksandar Mladenović, *Povelje i pisma despota Stefana*, Beograd: Čigoja štampa.
- Mladenović 2010: Radivoje Mladenović, *Zamenice u govorima jugozapadnog dela Kosova i Metohije*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Pavlović 1882: Ivan Pavlović, *Srpska pisma u francuskim arhivama*, Glasnik SUD LI, 115–117.
- Pavlović 1939: Milivoj Pavlović, *Govor Sretečke župe*, Srpski dijalektološki zbornik VIII, 1–352.
- Polomac 2011: Vladimir Polomac, *Jezik povelja i isprava despota Stefana Lazarevića i Đurđa Brankovića*, Doktorska disertacija u rukopisu, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.

- Polomac 2012: Vladimir Polomac, *O jeziku povelja i pisama despota Đurđa Brankovića sa aspekta istorijske dijalektologije*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku LVI/1, 121–148.
- Polomac 2012: Vladimir Polomac, *Jezik povelja i pisama despota Lazara i Stefana Brankovića sa aspekta istorijske dijalektologije*, Srpski jezik XVII, 311–338.
- Polomac 2013: Vladimir Polomac, *O nekim primerima analitičkih tendencija u srpskim poveljama i pismima od kraja XIV i tokom XV veka*, Srpski jezik XVIII, 315–329.
- Radojčić 1953–1954: Nikola Radojčić, *Pet srpskih pisama s kraja XV veka*, Južnoslovenski filolog XX, 1953–1954, 343–367.
- Remetić 1996: Slobodan Remetić, *Srpski prizrenski govor (I Glasovi i oblici)*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XLII, Beograd, 319–614.
- RJA: *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1886–1976.
- Stojanović 1934: Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma, knj. II: Dubrovnik i susedi njegovi*, Beograd/Sremski Karlovci (fototipsko izdanje, Srpska školska knjiga/Filozofski fakultet, Beograd, 2006).
- Tošić 1998: Đuro Tošić, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, Beograd: Istorijski institut.
- Truhelka 1911: Ćiro Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXIII, Sarajevo.
- Unbegaun 1975: Boris Unbegaun, *Četiri pisma turskog sultana Selima na srpskom jeziku*, Xenia Slavica, Papers Presented to Gojko Ružičić, The Hague – Paris: Mouton, 221–228.
- Vasmer 1944: Max Vasmer, *Die grichischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1944, Philosophisch-historisch Klasse, Nr. 3, Berlin.
- Škaljić 1966: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Šobajić 1964: Petar Šobajić, *Korjenici*, Cetinje: Etnografski muzej, 1964.

Vladimir Polomac / Tamara Lutovac

TWO LETTERS OF THE TURKISH SULTAN MURAD II TO DUBROVNIK (A TEXTUAL AND LINGUAL ANALYSIS)

Summary

This paper brings the texts of two letters of the Turkish Sultan Murad II to Dubrovnik, from editions dating from the first half of the 20th century, as well as a summary of their most important lingual characteristics from the perspective of historical dialectology. The most important results of research could be reduced to these: 1) The letters were written in Old Serbian, with minimal traces of the Serbo-Slavic language; 2) the old Serbian language of these letters was based on the south-eastern Serbian vernacular from the first half of the 15th century; 3) several conspicuous phonetic and morphological characteristics point to the area around the Serbo-Macedonian border as the dialectological source of the letters' scribe.

Keywords: Sultan Murad II, Dubrovnik, Serbian Cyrillic scripts, the Prizren-South Moravian vernacular, North Macedonian vernacular

Примљен у мају 2014.
Прихваћен у јуну 2014.

Прилог 1

Писмо турског султана Мурата II Дубровнику од 10. VII 1430. године (Ст. 811)

